

УДК 94(477) "1711/1728"

Олександр Гуржій (м. Київ)

ОЛЕШКІВСЬКА СІЧ (1711-1728 рр.) В РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ТРИКУТНИКУ

У статті йде мова про перебування запорозьких козаків на території володінь кримського хана і турецького султана. Так звана Олешківська Січ (1711-1728 рр.) – це один з найбільш трагічних періодів в історії українського «низового товариства».

Ключові слова: Олешківська Січ, Кость Гордієнко.

Переслідувані і гнані царським урядом, проголошені після «мазепинських подій» 1708-1709 рр. зрадниками, запорожці, які, до того ж, конфліктували з гетьманською владою, змушені були покинути межі власної держави. Частина з них під керівництвом отамана Якіма Богуша знайшла притулок у володіннях кримського хана. З дозволу останнього, десь у 1711 р., «низове товариство» розмістилося в урочищі Олешки неподалік Кардашинського лиману (на південь від впадіння Інгулу в Дніпро, на території сучасного м. Цюрупинська Херсонської області), де й провело довгих і нелегких для себе 17 років. Позбавлені права споруджувати тут військові укріплення і мати гармати, вони виявилися фактично беззахисними перед кримськими можновладцями.

Якось трапилося одному козакові рибалити на східному боці Дніпра і там, на змитому весняною повінню березі, він побачив невеличку гармату. Розповів про ту знахідку кошовому. Біля неї козаки відкопали ще 50 гармат, ймовірно, полишених у період Кримських походів 1687 і 1689 років. Однак скористатися ними запорожці не могли, а тому приховали на тому ж самому місці, сподіваючись на «кращі часи». Можливість застосувати гармати з'явилася у них значно пізніше, коли царський уряд дозволив заснувати так звану Нову Січ.

Отож місце перебування запорожців у Олешках лише умовно можна називати Січчю. Їх часто убивали, забирали в полон, примушували до виснажливих фортифікаційних робіт і сплачували всіляких податків у ханську скарбницю. Наприклад, багато разів до 3 тис. січовиків повинні були ходити ладнати Перекопську лінію в Криму. Коли ж за дорученням хана якийсь мурза чи інший знатний татарин прибував на Січ з інспекцією або для того, щоб

припинити там суперечки, його, як правило, супроводжувало близько 200 чол. почту, яких, а також їхніх коней, нерідко досить довго, власним коштом мали утримувати козаки. Крім того, останні повинні були досить щедро обдаровувати «гостей» при від'їзді. Через ці приниження козаки не могли не впасти у відчай. Однак чи не найтрагічнішим було те, що татари вимагали від них ще й участі у своїх грабівницьких нападах на українське та російське мирне населення.

Вже напровесні 1711 р., як свідчить «Чернігівський літопис»¹, коли ще не зійшов сніг, кримський хан Девлет-Гірей із «всіма ордами», 1 тис. яничарів, 2-3 тис. запорожців вторгся в Слобідську Україну і захопив у Харківському полку «городи» Водолав (Водолаг) та Мерифу. Коли він дійшов до містечка Вольного, тамтешній сотник Пляка перейшов на бік нападників, а місцеві жителі, стомлені й незадоволені обтяжливими постоями російських військ, видали кримчанам царських солдатів (за що пізніше дуже поплавилися, зазнавши репресій і розорення від посіпак Петра І). Загарбавши ще кілька населених пунктів, зокрема, «городок» Кочережки (Кечережки), хан залишив у деяких з них своїх резидентів-мурз («президію»), кілька сотень татар і «підданих» козаків, а сам з ордою «пошол в свою землю никим же гоним». Він тоді взяв великий «ясир» — багато тисяч невільників.

Щоб забезпечити захист прикордонних з Кримським ханством земель Російської держави, київський генерал-губернатор князь Д. М. Голіцин дав розпорядження гетьманові І. Скоропадському разом з частиною царських військ під командуванням генерала І.І. Бутурліна вибити татар і запорожців із Слобожанщини, укріпитися в зручних місцях і більше не допускати неприятеля. Що й було здійснено у травні того ж року.

Приблизно тоді ж на правому березі Дніпра разом з татарами виступили в похід загопи гетьмана в еміграції Пилипа Орлика та улюбленця Девлет-Гірея, кошового отамана Костя (Костянтина) Гордієнка, який періодично обирався керманічем Олешківської Січі.

Подальші стосунки між Туреччиною, її васалом – кримським ханом, Російською державою та Україною на деякий час визначив Прутський трактат від 12(23) липня 1711 р. Певною мірою він стосувався і козаків Олешківської Січі. За ним Росія зобов'язувалася повернути Порті Азов з навколишньою територією, зруйнувати незадовго до того побудовані фортеці Таганрог, Кам'яний Затон і Новобородицьку в гирлі р. Самари, а також лишити в спокої козаків у землях, підвладних Кримському ханству. Та Петро I і сам, здобувши бажаний мир, почав звертати менше уваги на низовиків, з якими до початку війни з Туреччиною в 1710 р. ще пробував загравати і схилити їх на свій бік у «кримських справах».

Незабаром після підписання трактату до олешківських січовиків приєднався із своїм загоном і К. Гордієнко. Попервах татари, а через них і турки прихід козаків у Олешки прийняли цілком позитивно. Почали виплачувати їм «жалування»: частково грошима, а подекуди провіантом. Потім для їх утримання передали право на прибутки від значних перевозів на Дніпрі та Бузі. Дозволили безоплатно брати з кримських соляних озер сіль.

Однак уже взимку 1711-1712 рр. становище запорозьких козаків під владою хана, очевидно, значно погіршилося, а невдовзі до того ж хан розпочав військові дії проти кабардинських черкесів і примусив близько 3 тис. січовиків виступити на його боці. Тому вони дедалі активніше через гетьмана «шукать» ласки і прихильності царя, просять вибачити їх за скоєне. Так у листі кошового отамана до І. Скоропадського містилося прохання донести до Петра I інформацію про намір запорозьців перейти від ханської протекції «до держави православного монарха». Далі кошовий висловив надію, що цар видасть запорожцям спеціальну грамоту, яка захищатиме їхні права і визначить статус у майбутньому.

Проте реальної підтримки ні від гетьмана, ні від Петра I козаки не дочекалися. Навпаки, деякі царські сановники вбачали в цьому хитрість низовиків, які вдалися до неї лише для того, щоб одержати собі продовольчі запаси, а самим «оставаться на своем постоянстве».

Російський уряд, ймовірно, мав рацію, не довіряючи обіцянкам козаків служити Москві чи Санкт-Петербургу. Адже ще під час підписання Прутського трактату П. Орлик відправив до Константинополя делегацію із шести осіб, серед яких був і К. Гордієнко, з проханням до турецького уряду примусити Петра I назавжди відректися від України, вивести за її межі війська і звільнити заарештованих під час останньої війни запорозьців. Крім того, автор звернення доводив, що козаки, які проживають у пониззі Дніпра мають право за існуючими звичаями, займатися мисливством та рибальством «по всем рекам, речкам и урочищам вплоть до Очакова, без всяких препятствий со стороны блистательной Порты».

Дійсність підтвердила, що це не були пусті заяви козацької верхівки у вигнанні. У 1712 р. К. Гордієнко самочинно призначив уманським полковником свого прибічника – «січового товариша» Поповича, якому із Січі був надісланий і відповідний пернач. Також він зробив спробу встановити власне керівництво у містечках Калнибот і Городище під Корсунем, для чого направив туди загін у складі кількох сотень козаків, розповсюджував там свої «листи» на захист «гультаїв».

У 1713 р., внаслідок підписання чергового договору про мир між Росією і Туреччиною, південний кордон пройшов між річками Орель і Самара. Через це запорозька торгівля, вихід її на територію Російської держави, значно звужилася. Набагато зменшився й притік на Січ біглих людей – основного джерела поповнення місцевого козацтва. Відірвана від земель Запорожжя Олешківська Січ, що розташовувалася на малоприсадатній для життя місцевості, являла собою досить сумну картину. Річка Конка з вузьким руслом і піщаними берегами, яка тут пробігала, нічим не нагадувала низовикам могутнього Дніпра. Невисока церква, котра швидше була схожа на курінь з очеретяними стінами, ніж на божий храм, також не сприяла піднесенню козацького духу. Особливо ж пригнічувало усвідомлення того, що татари, яких православні називали поганцями – ворогами святого хреста, биті не один раз прадідами, дідами і батьками січовиків, тепер їх самих примушували воювати на боці «бусурманів».

Так, у липні 1713 р. І. Скоропадський оповістив барона П. Шафірова про новий напад, вчинений кримчанами і «гультайством запорозьким» з ватажком Алістратенком під

містечком Царичанка, на березі Орелі, й захоплення ними кількох тамтешніх женців. На це барон 9 серпня відповів: царські послы вже неодноразово звертали увагу вищої влади Оттоманської Порти на неприпустимість, «за учиненієм мирних договорів» між Росією та Туреччиною, подальших збройних нападів на «малоросійські» міста. Однак султан і візир з цього приводу обмежувалися лише погрозами на адресу низовиків і татар, яким приписувалося не чинити подібних дій «под жестоким наказанієм».

Проте боротьба в козацькому середовищі, яка супроводжувалася перемогами то російської, то антиросійської партій, поступово згасала сама. Окремі січовики невеликими групами потроху поверталися в рідні місця. У 1714 р. замість «непримиренного» К. Гордієнка кошовим отаманом було обрано найповажнішого серед січовиків прихильника зверхності Московії Івана Малашевича. Він звернувся до царського уряду з проханням дозволити йому з військом повернутися додому, але небажання Петра I ускладнювати стосунки з Портою, зумовило негативну відповідь. Тоді 3,5 сотні запорожців самочинно перетнули кордон і зосередилися в північних районах Гетьманщини, під Глуховим і Конотопом. Центральна влада погодилася на це неофіційно, встановивши за прибулими пильний нагляд. Однак питання про повернення запорожців з Олешківської Січі все ж мало якось вирішуватися. Це розуміли і гетьман, і цар. Декому з низового товариства навіть було обіцяно від імені Петра I, що їх провини згодом будуть скасовані. Передбачалося січовиків углиб України не пускати, а селити неподалік «великоросійського» кордону і пильно стежити, щоб «от них какой противности» не виходило. Про це йшлося в листі графа Г. Головкина до І. Скоропадського від 11 квітня 1714 року.

Однак до розв'язання проблеми переселення січовиків у рідні місця було ще далеко. Восени того ж року, дещо передчасно, новим кошовим став Василь Йосифович (Йосифов). Він продовжив пошуки шляхів повернення «под высокую руку царского величества». Про це дізнався хан і побажав, щоб козаки вийшли на Каланчак і склали йому присягу на вірність. Крім того, татари перекрили їм усі виходи до Дніпра й зажадали високого мита від рибалок. Обурені січовики знову слали прохання відповідного змісту до Петербурга.

Тим часом П. Орлик, перебуваючи в Адріанополі, уважно стежив за розгортанням подій у Січі, бо неабияк розраховував на козаків при здійсненні власних політичних намірів. Тому він закликав їх ні в якому разі не схилитися до Росії.

1715 р. К. Гордієнко відвідав у Бахчисараї хана Каплан-Гірея, якого переконував у необхідності поліпшення його стосунків з козаками Олешківської Січі. За свою «вірність» колишній отаман одержав у «подарунок» Кизерманський перевіз на Дніпрі з правом відбирати собі всі прибутки з нього.

Незабаром гетьман передав у столицю Російської держави чергового листа січовиків, ще й додав від себе особисто прохання дозволити «торговим» і «промисловим» людям Гетьманщини їздити торгувати в Крим, добувати там звіра й рибу, а звідти – пропускати козаків із сіллю та рибою. У відповідь 10 лютого 1715 р. надійшов царський указ, яким насамперед передбачалося: пробачити вину тільки тим козакам, котрі «покаялися»; повернути їх у місце попереднього проживання; гарантувати, що вони не будуть покарані й відправлені в заслання; надати старшинам «знатні уряди» з урахуванням їх соціального і майнового становища, «вірності» та наявності належних посад у полках; дозволити вести торгівлю з Кримом, окрім низовиків-«зрадників» (тобто тих, які залишилися на антиросійських позиціях); заборонити гетьманові вести приватне листування з останніми, а про їхні звернення до нього повідомляти у вищі інстанції; в разі виникнення конфліктів між «малоросами» й запорожцями ставити про них до відома київського губернатора.

Однак, як тільки за наказом І. Скоропадського купці, що їздили торгувати в південні області, почали обминати Запорожжя, тамтешні козаки вдалися до актів помсти. Вони нападали на торговий люд і грабували його поблизу своєї території, а хан підтримував їх у цьому. Ситуація з олешківцями знову загострилася. Взагалі ж «вільне мандрування» колишніх січовиків у «турецькі області» заборонялося. Зокрема, Г. Головкин у листі, від 6 квітня 1715 р., надісланому до гетьмана із Санкт-Петербурга, наказував, щоб тримати під наглядом тих людей, які повернулися із турецьких володінь і не відпускати назад ні за яких обставин, а стежити щоб вони проживали у власних домівках. Проте такого роду царські укази і приписи російських урядовців

та гетьманської влади козаки не виконували, через що знову наражалися на всілякі неприємності.

У 1716 р. на Січі в черговий раз перемогла група, яка підтримувала І. Малашевича, і 3 травня він звернувся до досить впливового в Гетьманщині миргородського полковника Данила Апостола (майбутнього гетьмана Лівобережної України) з листом, у якому «слізно» просив заступитися за січовиків, бути благим і милосердним до Запорозького Війська. Згодом І. Малашевич написав подібне послання й І. Скоропадському. У відповідь же, яка надійшла не скоро, кошовий отаман одержав лише підтвердження попереднього дозволу на переселення в «Малоросію» поодиноким запорожцям, «непричетним до зради», з умовою, що вони служитимуть сердюками і не повертатимуться на Запорожжя. Зрозуміло, січовиків це не могло задовольнити.

Оскільки необхідний для існування провіант у купців діставати ставало дедалі важче, козаки відновили грабівницькі напади на найближчі до них землі Російської держави та Речі Посполитої. До того всього хан зобов'язував їх брати участь у походах татарської кінноти на Кубань. А з 1718 р. додався ще один клопіт — ногайці, чабани яких у пошуках кращих пасовиськ заходили на береги Бугу, стикалися з оleshківцями, віднімали у козаків землі від пониззя Дніпра й Великого Лиману аж до порогів, переслідували їх за всілякі втрати в майні, отарах та ін. Січовики за все мали відповідати власним «добром», а траплялося, й життям. Коли ж вони зверталися офіційно до місцевого суду, де засідали самі лише мусульмани, то їм там ніхто не вірив, а отже, — ніколи не виправдовував².

Переслідувала січовиків і влада Речі Посполитої, коли вони приїздили туди торгувати. Зокрема, незважаючи на мирні угоди між Туреччиною та Польщею, брацлавський воєвода схопив кількох козаків і повісив на базарній площі. На прохання Коша втрутитися в цю справу хан аж ніяк не відреагував. Навпаки, він брав під свій захист поляків: «Отамани курінні, оголошую всім вам: перед нас, хана і всього панства кримського, за скаргою ляхів покликані були до суду за вказівкою нашою в Крим отаман кошовий з іншими отаманами курінними. Після розгляду справи цієї, хоча ляхи за багатьох убитих своїх братів та євреїв, за пролиту кров християнську хотіли декілька тисяч талерів відшкодування, а ми

вас тільки до виплати 15 кісей (гаманців — близько 6 000 левів або 5 000 карбованців) засуджуємо. Ці гроші ми зараз же від посланців ваших узяли і цим нашим ханським листом всім вам, курінним отаманам, повеліваємо, щоб ви по своїх куренях ніяких злодіїв та свавільних людей не тримали і не таїли, а присуджену з вас суму зібрали або у когось позичили. Якщо ж надалі будете якісь крадіжки й насильства будь-кому чинити, то вже однією платнею не відбудетеся, а всіх вас, отаманів і стариків, покликавши до себе, погубити, а решту свавільників, пославши на них орду ногайців, винищити і з Коша розігнати велю. І ти, пане кошовий, якщо не будеш своїх полковників від свавілля стримувати, і нас, панство кримське, соромом покривати не перестанеш, і сам смертної кари сподівайся. Вже багато разів у невинності своїй ви присягали, а винуватців досі не відшукали. Надалі, усіх вас знищу. Про це стократ нагадуючи вам, залишаюсь Каплан-Гірей-хан з усім панством кримським».

Нестерпні умови життя, непевність становища змушували оleshківців усе частіше звертатися зі скаргами до володаря Кримського ханства. Новий (з 1719 р.) хан Саадет-Гірей так драгувався цим постійним невдоволенням, що наказував окремих козаків хапати й продавати в рабство. І ніщо не могло допомогти січовикам, навіть клопотання про їх долю П. Орлика перед монархами багатьох країн (хіба що, окрім неависного йому московського царя). «Якож и упросивши у королевскаго величества шведскаго причинных за собою листов и за вашими милостями, добрыми молодцами, — писав гетьман у вигнанні запорожцям у листі від 11 січня 1721 р., — до cesарскаго величества християнскаго, до королевскаго величества англійскаго, до королевскаго величества польскаго, также до Блистательной Порты Оттоманской, до наяснейшаго хана, его милости и до иных, выехал я щасливо из Штокгольму 11 октября, и переправившись Божію помощію чрез море, а прибывши в Немецкую землю, поотсылал те все письма при моих листах до наяснейших монархов християнских, одни з Ганноверу, з дедичного княженія королевскаго величества англійскаго, а другіе отсель, из Шлönска и города Бряцлавля, где прибыл я сего настоящего году, 8 генваря, до Наяснейшей Порты Оттоманской лист причинний королевскаго величества шведскаго, и до наяснейшего везира, при себе

еще удержал, ожидая лист, также причинный, от королевскаго величества англійскаго до Наяснейшой Порты Оттоманской, который когда отберу, не медля с ним и з листами королевскаго величества шведскаго, отсель туда, куда надлежит, поспешу...»

При цьому єдина вимога П. Орлика до запорожців полягала в тому, щоб вони «абысте в хвалебном своем взятїи статечно и постоянно знайдуючися, на жадные московские прелести и неподлинное надеяніе, ушей своих не преклоняли, и сердце свое мужественное от оных отвращали; где же если бы, не дай Боже, непріятель прелести своими вашей милости, добрых молодцов, войско Запорожское, уловил и до своей стороны и соединенія потягнул, подлинно б народ весь погубили, в вечную неволю оных и себе самих отдалы, и перед целым светом нестаток свой наказали, чего яко нигде по Ваших милостех, добрых молодцах, войску Запорож-ком, милой братїи моей, не сподеваюся...»³.

В 1720-х роках напруженість у стосунках між січовиками і ханськими властями зростала. Враховуючи це, Ібрагім-паша під час російсько-турецьких переговорів у 1722 р. порушив питання про можливість повернення запорожців у межі Гетьманщини. Однак питання тоді так і залишилося невирішеним. Та й самі кримські татари не бажали цього. Восени 1724 р. навіть стався їх загальний виступ проти хана, якого вони прогнали. Кримчани вимагали: «...Хотя де всем лечь, а запорожцев не отдавать». Таке рішення мотивувалося, зокрема, тим, що козаки добре знали їх землю і фортеці, а тому, як стануть незалежними від хана, то не тільки зможуть вивести до себе татарські стада худоби, а й дітей повиягувати» з Криму.

Продовжував утискувати січовиків Петро І. Так, 9 червня 1721 р. царський уряд надіслав гетьманові «грамоту» про покарання «кнугом» і заслання до Сибіру полтавців С. Кирильченка та А. Пархоменка за недозволену торгівлю на Запорожжі. Після того, як 28 січня 1725 р., висловлюючись словами Т. Шевченка, господь «побив Петра, побив ката на наглій дорозі», схожу політику проводила його дружина — імператриця Катерина І (померла в 1727 р.). Зокрема, в рік кончини свого чоловіка вона 22 квітня надіслала азовському генерал-губернаторові Г. Чернишову інструкцію «Про управління губернією», де, між іншим, йшлося й про ставлення до запорожців. Інструкцією

підтверджувалася заборона торгівлі на Запорожжі «под жестоким наказаніем и отнятіем всего того, с чем кто туда дерзнет приехать». Згідно з цим документом, категорично не дозволялося перетинати козакам-«зрадникам» межі Російської держави; виняток допускався лише для запорожців, які йшли «с повинною или с другими какими письмами или словесными приказами» (таких передбачалося затримувати і сповіщати про них безпосередньо князя М. Голіцина і Сенат). Заборонялося також будь-яке листування «обивателів» з низовиками, які «не повинилися» перед царським урядом. Усі «правопорушники» мали переслідуватися будь-де «в землях императорского величества», а «в Турецкой области» відповідним особам слід було радити робити це пашам та кримському ханові.

Помітно змінив ситуацію прихід на російський престол імператора Петра ІІ (1727-1730). За його царювання було одержано дозвіл обрати в Україні нового гетьмана. Ним став згадуваний уже миргородський полковник Д. Апостол (1727-1734). Незабаром до нього надійшов лист кошового отамана Павла Федоріва «з товариством». Вони просили гетьмана поклопотатися перед царем, аби той прийняв їх «під свою високу руку». Запорожці передовсім хотіли забрати військові клейноди, залишити Олешківську Січ і перейти на стару. З цього, однак, знову нічого не вийшло. Росії було не вигідно ускладнювати через січовиків свої стосунки з Туреччиною. Тому князь М. Голіцин через гетьмана звелів передати низовикам «сидеть непорушно» та «не чинить кримцам и никому из турецких подданных никаких шкод и зацепок». Проте надалі, в очікуванні військових дій проти Порти, царський уряд хотів усе ж мати козаків на своєму боці.

Допоміг останнім змінити своє становище випадок. У грудні 1727 р. друга після хана особа в Криму — калга-султан — прибув на берег Бугу, де полювали на звіра та рибалили низовики (приблизно 2 тис. чол.). Він наказав їм усе негайно облишити і, нібито з веління самого хана, рушати з ним на Буджак утихомирювати повсталіх мурз (середніх і дрібних можновладців). Козаки погодилися на це і почали битися проти татар Білгородської орди. Раптом з'ясувалося, що хан такого наказу нікому не віддавав. З великим військом кримський правитель прибув на місце боїв, заарештував калгу-султана і відправив його із

своїми охоронцями до Стамбула на страту. Запорожців же, обеззброївши, звелів продати в рабство для праці на галерах.

Дізнавшись про це, «товариство» на всіх річках і луках Запорожжя вирішило перейти до рішучих дій, причому не тільки проти татар, а й усіх прихильників їхньої зверхності. В Олешках же спочатку гору взяло «старе» козацтво, яке виступало проти московських порядків. 23 травня 1728 р. відбулася рада, і кошовим уже було обрано К. Гордієнка. Однак наступного дня з верхньої течії Дніпра, з колишньої Старої Січі, сюди прибуло 40 малих суден під проводом давнього і запеклого ворога «бусурманів» Івана Гусака. Зійшовши на берег, прибулі козаки несподівано закували в кайдани К. Гордієнка, а колишнього отамана – Карпа Сидоренка – побили. Потім вони зайшли до церкви, кілька разів перехрестилися перед святими образами і позбирали все, що там було, зокрема, бубни, хоругви, булаву тощо. На території Січі підлеглі І. Гусака розгромили крамниці й шинки, які належали вірменам і грекам, а їхніх господарів примусили тікати в Крим. У заможних олешківців вони відібрали великі гурти різної худоби (наприклад, лише в одного Шишацького, якого тоді не було на Січі, налічувалося 500 голів коней). Підпаливши січові будівлі, всі козаки, разом з майном і худобою, подалися через Дніпро під Кизикерменом на правий берег, а далі – на місце Старої Січі до гирла Чортомлика.

Що ж являла собою Олешківська Січ напередодні відходу з неї низовиків? Д. Яворницький навів більш-менш детальний її опис 1728 р., який йому вдалося розшукати в архіві

Міністерства іноземних справ у Москві: «Нынешняя их Сечь ниже Казикермана в семи милех имеет свое положеніе, над речкою Конскою, в рочище Олешках, по сю сторону Днепра; а в ней ныне куреней 38, а людей всегда в оной может быть с полторы тысячи; а другіе запорожцы кочуют куренями по рекам Богу, по Великом Ингулу, по Исуні, по Саксагани, по Базавлуку, по Малой и Великой Камянках и по Суре, которыя реки суть по ту сторону Днепра; а по сю сторону по рекам-же Протовчи, по Самаре и по самом Днепре по обоим оногo сторонам, взявши от границы по самое устье Днепра и Богу (Бугу); а по оным всем кочевьям и по других малых речках может их, запорожцов, считаться многія тысячи людей, толко о подлинном оных числе знать невозможно»⁴.

Від себе додамо, що за іншим розшуканим нами архівним документом, наприкінці 20-х – на початку 30-х років XVIII ст. запорожців загалом налічувалося близько 20 тис. чоловік.

Перебравшись на Чортомлик низовики обрали Івана Гусака кошовим отаманом і розіслали по всьому Запорожжю звістку про перехід Коша на старе місце. Проте тяжкий час і лихі умови перебування запорожців в Олешках назавжди закарбувалися в пам'яті народній, відбилися в давній історичній думі:

«Заступила чорна хмара

Ту білу хмару:

Опанував запорожцем

Поганий татарин...

Ой, Олешки, будем довго ми вас знати, –

І той лихий день і ту лиху годину

Будем довго, як тяжку личину, споминати».

Джерела та література

- 1 Черниговская летопись по новому списку (1587-1725) / Изд. А. Лазаревский // Киевская старина. – 1890. – № 6. – С. 97-98.
- 2 Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1998. – С. 85.

- 3 Черниговская летопись по новому списку (1587-1725) / Изд. А. Лазаревский // Киевская старина. – 1890. – № 6. – С. 303, 304.
- 4 Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків.- Львів, 1990.- Т. 1. - С. 92.

Александр Гуржий

Олешковская Сечь

В статье речь идет о пребывании запорожских казаков на территории владений крымского хана и турецкого султана. Так называемая Олешковская (Алешкинская) Сечь (1711-1728 гг.) – это один из наиболее трагических периодов в истории украинского «низового товарищества».

Ключевые слова: Олешковская Сечь, Кость Гордиенко

Oleksandr Gurzhiy

Oleshkivska Sich

The article describes the moments of Ukrainian Cossaks' living on the territory of the Crimean khan. So called Oleshkivska Sich (1711-1728) - is one of the most tragic periods of Ukrainian history.

Key words: Oleshkivska Sich, Kost Gordiyenko.

УДК 94(Укр 477) «17»

Ганна Швидько (м. Дніпропетровськ)

НА РУЇНАХ ОЛЕШКІВСЬКОЇ СІЧІ: РОЗДУМИ МАНДРІВНИКА СЕРЕДИНИ ХІХ ст. ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА

У статті йдеться про етнографічну мандрівку письменника і етнографа О.С. Афанасьєва-Чужбинського по Дніпру для опису побуту населення колишніх запорозьких земель, огляд ним залишків Олешківської Січі, що стала чинником його роздумів щодо ставлення до пам'яток минулого та проблем вивчення запорозького козацтва.

Ключові слова: Олешківська Січ, історична пам'ять, запорозьке козацтво.

Як зазначають різні енциклопедичні довідники другої половини ХІХ – початку ХХІ ст., Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський (12. 03. 1817 – 18. 09. 1875), український і російський письменник і етнограф родом із с. Ісківці Лубенського повіту на Полтавщині був вихідцем із небагатої дворянської сім'ї. Першим друкованим твором, підписаним псевдонімом Чужбинський, був вірш «Кольцо», опублікований в часописі «Современник» (т. ХІ, 1838 р.). Під цим псевдонімом він друкувався до 1851 р., хоча використовував і інші – Лубенець, Пустин-

ник. Родове прізвище – Афанасьєв – вперше зазначено у його творах «Галерея польських писателів» (5 випусків) та «Русский солдат» (2 випуски), що вийшли у 1851 р. З 1858 р. Олександр Степанович став підписувати всі свої твори як Афанасьєв-Чужбинський, що є поєднанням рідного прізвища і псевдоніму.

О. С. Афанасьєв-Чужбинський закінчив Ніжинську гімназію вищих наук, певний час служив офіцером уланського полку, був редактором ряду видань, зокрема неофіційної частини «Воронежских губернских ведомостей», газети «Петербургский листок», сатиричного